

Jurisprudential and Legal Analysis of the Social Impacts of Using Children's Images in Cyberspace

By: Mansoureh Arjmandifard Ph.D.

Abstract:

The present study aims to provide a jurisprudential and legal analysis of the social impacts of using children's images in cyberspace, focusing on dimensions such as children's rights, privacy, and legal responsibilities. Accordingly, the research—emphasizing the enhancement of public and parental awareness regarding children's rights and the social consequences of publishing images online—first explains the right to image and its position within children's rights, and then focus on the jurisprudential aspects related to image publication and its effects on children's identity and mental well-being. This study was conducted by qualitative approach a documentary research method, with data collected through the review and analysis of jurisprudential sources, legal documents, and relevant online content. The findings indicate that failure to observe children's right to image in cyberspace results in the violation of multiple rights, including the rights to mental health, security, privacy, online identity, human dignity, and self-determination, and also creates grounds for the sexual exploitation of their images. Finally—based on the principles of the Convention on the Rights of the Child and the role of parental decision-making—the primary criterion for publishing a child's image is the observance of his or her “best interests”. In necessary cases to publish, the image must comply with religious norms, and any image depicting an inappropriate statue or cloths of the child must be avoided.

Keywords: *children's rights, cyberspace, right to image, social impacts, protection of children's rights.*

 Assistant of Prof. in Islamic Law and Jurisprudence Department, Payam Noor University, Tehran, Iran
Email: arjomandifard@pnu.ac.ir

Received: 2025/10/11

Accepted: 2025/12/07

DOI: 10.22082/CR.2025.2074192.2859

تحلیل فقهی و حقوقی آثار اجتماعی استفاده از تصویر کودکان در فضای مجازی

منصوره ارجمندی فرد ✉

چکیده

جستار حاضر، با هدف تحلیل فقهی و حقوقی آثار اجتماعی استفاده از تصاویر کودکان در فضای مجازی و با تمرکز بر ابعادی همچون حقوق کودک، حریم خصوصی و مسئولیت‌های قانونی سامان یافته است. از این رو، ابتدا، با تأکید بر ارتقای آگاهی عمومی و والدین، پیرامون حقوق کودکان و پیامدهای اجتماعی انتشار تصاویر در فضای مجازی، به تبیین حق تصویر و جایگاه آن در حقوق کودک پرداخته شده و سپس، وجوه فقهی مرتبط با انتشار تصاویر و تأثیرات آن بر هویت و سلامت روانی کودکان مورد بررسی قرار گرفته است. پژوهش حاضر، با رویکرد کیفی و به روش اسنادی انجام گرفته و داده‌های آن از طریق مطالعه و تحلیل منابع فقهی، اسناد حقوقی و محتوای مرتبط در فضای مجازی گردآوری شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد؛ رعایت نکردن حق تصویر کودکان در فضای مجازی، منجر به نقض حقوق متعددی، از جمله: حق بر سلامت روان، امنیت، حریم خصوصی، هویت آنلاین، کرامت انسانی و حق تعیین سرنوشت می‌شود و زمینه سوءاستفاده جنسی از تصاویر را فراهم می‌آورد. در نهایت، با استناد به اصول کنوانسیون حقوق کودک و نقش تصمیم‌گیری والدین، مهم‌ترین معیار برای انتشار تصویر کودک، رعایت «مصلحت عالی» او تشخیص داده شده است. در موارد ضروری انتشار تصویر ارائه شده باید منطبق با موازین شرعی باشد و از انتشار هرگونه تصویری که حاوی وضعیت یا پوشش نامناسب کودک است، خودداری شود.

واژگان کلیدی: حقوق کودک، فضای مجازی، حق تصویر، آثار اجتماعی، حمایت از حقوق کودک

مقدمه

در دنیای امروز، پیشرفت‌های چشمگیر فناوری و ورود به عصر نوین دیجیتال، گسترش فضای مجازی را به واقعیتی اجتناب‌ناپذیر تبدیل کرده است. این تغییرات، چالش‌های جدیدی را پدید آورده‌اند، که از آن جمله می‌توان به موضوع حق تصویر کودکان در این فضا اشاره کرد. آثار منفی و مخرب فضای مجازی به‌طور جدی، امنیت اخلاقی و هویت کودکان را تحت تاثیر قرار داده است. از نظر لغوی؛ کودک مترادف با طفل، کوچک و فرزندى که به بلوغ نرسیده باشد، معنی می‌شود (معین، ۱۳۸۳). در فقه نیز کودک به کسی گفته می‌شود که به حد بلوغ شرعی نرسیده است یعنی سن ۹ سال تمام قمری در دختران و ۱۵ سال تمام قمری در پسران؛ از این رو، رعایت اخلاقیات و حقوق کودکان با توجه به اینکه قدرت تصمیم‌گیری آنان در سطح پایینی قرار دارد از اهمیت زیادی برخوردار است.

به دلیل اهمیت این موضوع، حمایت از حقوق کودکان، جایگاه خاصی یافته است. انتشار تصاویر کودکان در فضای مجازی، با توجه به بازدیدهای فراوان، می‌تواند آسیب‌های زیادی را متوجه آنان کند. تجاوز به حریم خصوصی، قضاوت نادرست، سوءاستفاده جنسی از تصاویر و نقض حق سلامت روحی و روانی کودک، همگی از جمله اثرات منفی نقض حق تصویر کودکان محسوب می‌شوند. این موارد می‌توانند به کودکان آسیب‌های جدی وارد کنند.

استفاده از تصاویر کودکان در فضای مجازی از سوی والدین یا دیگران می‌تواند به انواع بهره‌کشی‌ها، از جمله اقتصادی و اجتماعی، منجر شود و در برخی موارد، این تصاویر را به منبع درآمدی برای افراد منتشرکننده تبدیل کند. رسانه‌های ارتباطی تلفن همراه، همچون شبکه‌های مجازی، ایمیل و گروه‌های مجازی، با محتویات تهدیدکننده به سرعت در حال گسترش‌اند و موجب تضییع حقوق کودکان می‌شوند، این امر به دغدغه‌ای فکری برای والدین کودکان و تهدیدی برای آینده و سرنوشت آنان تبدیل شده است.

در جریان پژوهش حاضر، اهمیت جایگاه حقوق مزبور، موارد نقض و برخی از پیامدهای احتمالی آن؛ مورد بررسی قرار گرفته‌اند و با استفاده از روش توصیفی تحلیلی و رویکردی تطبیقی، به ارائه پیشنهاد و برخی راهکارهای قانونی پرداخته شده است. مطالعات صورت گرفته نشان می‌دهد که نظام‌مند ساختن فضای مجازی در کنار نظارت دقیق دولت‌ها نیازمند ضمانت‌اجراهایی در زمان نقض

است؛ امری که جای خالی آن در نظام قانونی داخلی ایران به وضوح مشاهده می‌شود. (مقدادی، ۱۴۰۱: ۱۰۲)

در پژوهش حاضر، به تحلیل آثار اجتماعی ناشی از انتشار تصاویر کودکان در فضای مجازی پرداخته شده و ابعاد مختلف این موضوع، از منظر حقوق کودک، حریم خصوصی و مسئولیت‌های قانونی مورد بررسی قرار گرفته است. هدف افزایش آگاهی جامعه و والدین درباره حقوق کودکان و تأثیرات اجتماعی استفاده از تصاویر در فضای مجازی بوده است.

پیشینه پژوهش

مروری بر مطالعات پیشین در خصوص استفاده از تصاویر کودکان در فضای مجازی، پژوهشگر را با دیدگاه‌ها و رویکردهای مختلف آشنا می‌کند و جایگاه پژوهش را در میان مطالعات انجام‌شده مشخص می‌سازد. واضح است که با پیشرفت فناوری با چالش‌های مثبت و منفی گوناگونی روبه‌رو هستیم که اجتناب‌ناپذیرند و باگذشت زمان، آثارشان باید مورد بررسی و توجه قرار گیرد. غنی‌زاده بافقی و چاجی (۱۴۰۲) در پژوهشی با عنوان «بررسی تطبیقی حمایت از حق تصویر کودکان در فضای مجازی» اشاره کرده‌اند که انتشار تصاویر کودکان، به دلیل ماندگاری در فضای مجازی، آسیب‌های زیادی به آنان وارد می‌کند. تجاوز به حریم خصوصی، تأثیر بر حق تعیین سرنوشت آنان، سوءاستفاده جنسی از تصاویر، نقض حق سلامت روان و آسیب روانی، همگی از آثار سوءاستفاده از حقوق تصویری کودکان و برخلاف منافع آنانند. یافته‌ها حاکی از آن است که نظام‌مند شدن فضای مجازی در کنار نظارت دقیق دولت‌ها، مستلزم ضمانت عملکرد در صورت تخلف است. این جای خالی در نظام حقوقی داخلی ایران، به وضوح قابل مشاهده است.

سلامی و زارع (۱۴۰۱) در پژوهشی دیگر، با عنوان «حق بر سلامت روان کودکان در فضای مجازی در پرتو نظام حقوقی ایران، اسلام و اسناد بین‌المللی حقوق بشر» نشان داده‌اند که استفاده از تصاویر کودکان در فضای مجازی، به دلیل سوءاستفاده از معصوم بودن آنان مخاطبان را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

با فراگیر شدن شبکه‌های مجازی، میزان بازدید از صفحات مختلف نیز رفته رفته افزایش می‌یابد، از طرفی، ایجاد محتوای پربازدید و تأثیرگذار، در گرو استفاده از نوآوری در محتوا و یا استفاده از محتوای احساسی، مانند سوءاستفاده

از تصاویر کودکان است. به همین دلیل، روی آوردن افراد از جمله جوانان، به فضای مجازی و افزایش روزافزون استفاده از این فضا، آثار مخرب و پیامدهای آن، از منظر فقهی و حقوقی مورد بررسی قرار گرفته است.

روشن و حمدی (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان «مصلح عالی‌ه کودک در حقوق و روبه قضایی ایران و کنوانسیون حقوق کودک» اظهار کرده‌اند که مبنای رعایت مصلحت کودک، به وضعیت خاص جسمانی و روانی او بازمی‌گردد، زیرا کودک، انسانی تکامل نیافته است که در مسیر تبدیل به انسان بالغ و عاقل قرار دارد.

بنابراین، چگونگی رعایت مصلحت وی با مصلحت انسان بالغ تفاوت دارد و به همین دلیل، از بین حفظ جان و روان کودک یا حفظ مال او؛ اولویت با حفظ جان و عقل اوست. حقوق موضوعه ایران و کنوانسیون حقوق کودک سازمان ملل متحد، این معیار را مورد پذیرش قرار داده‌اند.

به دلیل الحاق ایران به کنوانسیون حقوق کودک، این کنوانسیون به استناد ماده ۹ قانون مدنی در حکم قانون داخلی ایران است و می‌توان در تفسیر قوانین موجود و تکمیل موارد سکوت قانون، مانند زمان خروج کودک از حضانت، به این کنوانسیون استناد کرد، چنان‌که روبه قضایی ایران، در این مسیر گام نهاده و در برخی از ارای صادره، به این کنوانسیون به‌عنوان یکی از جهات حکمی استناد شده است.

همچنین در پژوهشی با عنوان «تاثیر فضای مجازی بر اخلاق و هویت کودکان» نکوفر و قالوند (۱۳۹۷) نشان داده‌اند که اخلاق و هویت کودکان اجتماع را می‌توان به‌عنوان مجموعه‌ای از ارزش‌ها و قواعد رفتاری جامعه در نظر گرفت. بر این اساس اخلاق و هویت کودکان اجتماع، حوزه‌های از فرهنگ عمومی یک جامعه را تشکیل می‌دهد که شامل عقاید، ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی پذیرفته شده است.

از این‌رو با توجه به اهمیت مقوله فرهنگ در جامعه ایران و از سوی دیگر، تهدیدها و فرصت‌های موجود در فضای مجازی، نویسندگان مسئله اخلاق و هویت کودکان در فضای مجازی و آثار آن را در قالب یک پژوهش علمی - مروری مورد مطالعه قرار داده‌اند.

امون و همکاران ۱ (۲۰۲۲) در پژوهشی با عنوان «اشتراک‌گذاری و حریم خصوصی کودکان در ایالات متحده» به اشتراک‌گذاری عکس‌های کودکان

خردسال در رسانه‌های اجتماعی پرداخته‌اند و برخلاف پژوهش‌های قبلی که اغلب، مزایای اشتراک‌گذاری والدین را برجسته می‌کنند، تعدادی از رفتارهای آنلاین خطرناک را که مرتبط با اشتراک‌گذاری والدین هستند و پیش‌تر به آنها اشاره نشده، ذکر کرده‌اند. امروزه اشتراک‌گذاری والدین که شامل مشارکت بیشتر در رسانه‌های اجتماعی و شبکه‌های اجتماعی بزرگ‌تر می‌شود، به‌واسطه سبک فرزندپروری منعطف‌تر و مطمئن‌تر در رسانه‌های اجتماعی افزایش یافته است.

پیامدهای مربوط به حریم خصوصی کودکان و قرارگرفتن در معرض رسانه‌های اجتماعی، از مهم‌ترین جهت‌گیری‌های آینده برای تاثیرگذاری بر نگرش‌ها و رفتارهای به اشتراک‌گذاری والدین است.

بن^۱ (۲۰۲۱) در پژوهش خارجی دیگری با عنوان «توزیع ناخواسته تصاویر کودکان و حق رشد» از مطالعات صورت‌گرفته در مورد رشد کودک، ارائه خود و پیامدهای رشدی ارتباطات رایانه‌ای استفاده می‌کند تا نشان دهد که توزیع تصاویر کودکان و نوجوانان، در مواردی که سوژه تصویر، ناخواسته است، می‌تواند پیامدهایی برای رشد و به‌ویژه توسعه عزت‌نفس داشته باشد از این‌رو، آگاهی از این مفاهیم، می‌تواند و باید پاسخ حقوقی به مشکل توزیع ناخواسته تصاویر کودکان، ارائه دهد.

اشتاینبرگ^۲ (۲۰۱۶) در پژوهشی با عنوان «اشتراک‌گذاری حریم خصوصی کودکان در عصر اجتماعی رسانه‌ها» نشان داده است که کودکان به حریم خصوصی علاقه دارند. با این حال، حقوق والدین برای کنترل تربیت فرزندان و حقوق والدین برای آزادی بیان، ممکن است بر این علاقه غلبه کند.

پژوهش این موضوع را بررسی کرده است که وقتی والدین، بدون رضایت فرزندان، اطلاعاتی را درباره آنان به صورت آنلاین به اشتراک می‌گذارند، آیا کودکان حق قانونی یا اخلاق لازم را برای کنترل ردپای دیجیتالی خود دارند یا خیر. همچنین در مورد تضاد منحصربه‌فرد و جدید در قلب اشتراک‌گذاری والدین در عصر دیجیتال بحث می‌کند.

موریتز و کریستنس^۳ (۲۰۲۰) در پژوهشی با موضوع پیامدهای قانونی و اجتماعی ارسال محتویات جنسی کودکان با هدف سوءاستفاده آنان دریافته‌اند

1. Bunn

2. Steinberg

3. Moritz & Christensen

کودکان ۱۶ تا ۱۷ ساله که به سن رضایت از فعالیت جنسی آنلاین رسیده‌اند؛ از کودکان کم سن و سال برای فعالیت جنسی آنلاین^۱ سوء استفاده می‌کنند. آنان به این نتیجه رسیده‌اند که این‌گونه روابط در فضای مجازی از صمیمت بیش از حد نشئت می‌گیرد.

در پژوهش‌های پیشین، به سوء استفاده از تصویر کودکان در ابعاد جنسی، تبلیغات و کار و تا حدودی نیز پیامدها و آثار اجتماعی آن پرداخته شده است. اما در پژوهش حاضر سعی شده است تا ابعاد فقهی و قانونی این مسئله اجتماعی بیشتر مورد توجه قرار گیرد.

ادبیات نظری

مفهوم کودک

در اصطلاح فقهی، به فرزند انسان از زمان تولد تا ابتدای بلوغ، کودک اطلاق می‌شود. این تعبیر، در کتاب ریاض‌المسائل چنین آمده است: «حکم طفلی که به سن بلوغ نرسیده، از جهت مسلمان یا کافر بودن، حکم والدین اوست و در احکامی مثل طهارت و نجاست، از آنها تبعیت می‌نماید». (طباطبائی حائری، ۱۲۳۱: ۱۰۹)

در ماده اول قانون حمایت از کودکان و نوجوانان آمده است؛ طفل، هر فردی است که به سن بلوغ شرعی نرسیده باشد و نوجوان هر شخصی است که به بلوغ رسیده اما هنوز به هجده سال تمام شمسی نرسیده باشد. سن بلوغ در حقوق ایران، برای دختران ۹ سال تمام قمری و برای پسران ۱۵ سال تمام قمری است. در اسناد بین‌المللی از جمله کنوانسیون حقوق کودک گفته شده است که کودک فردی است زیر هجده سال.

از سوی دیگر، کنوانسیون حقوق کودک، سن بلوغ و رشد را از یکدیگر تفکیک نکرده و گویا هر دو را یکی می‌دانسته است؛ یعنی رسیدن کودک به ۱۸ سالگی که وی اهلیت اجرای مستقیم تمام حقوقش را می‌یابد. (پیوندی، ۱۳۹۰: ۴۲)

در تعریف کودک و تعیین حدود و ثغور آن در نظام حقوقی ایران، برخی کودک را مترادف صغیر و بلوغ را معیاری برای سنجش کودکی تلقی کرده‌اند و برخی دیگر رشد عقلی را مرز میان کودکی و غیر آن دانسته‌اند. در این مقاله، مقصود از کودک، افراد زیر ۱۸ است. (جعفری‌لنگرودی، ۱۳۸۶: ۴۰۷)

1. Sexting

مفهوم فضای مجازی

فضای مجازی، مفهومی فردی و همچنین بین‌المللی است که یک فناوری دیجیتال گسترده و به‌هم‌پیوسته را توصیف می‌کند. برخی، فضای مجازی را فقط یک محیط مفهومی می‌دانند که در آن ارتباط از طریق شبکه‌های رایانه‌ای تحقق می‌یابد (وکیل و همکاران، ۱۳۹۴: ۷۷). البته فضای مجازی نباید با اینترنت اشتباه گرفته شود، این اصطلاح اغلب برای اشاره به اشیاء و هویت‌هایی است که بیشتر در درون شبکه ارتباطی وجود دارند. میشل فوکو^۱ (۲۰۱۴) از اصطلاح هتروتوپیا^۲ استفاده کرده است هتروتوپیا مفهومی است که در توصیف برخی از فضاهای نهادی و گفتمانی که به نوعی «دیگری» محسوب می‌شوند، کاربرد دارد.

مصادیق حقوق کودک

حق سلامت روان از مهم‌ترین مولفه‌های حقوق کودکان شمرده می‌شود و یکی از تهدیدهای آن، فضای مجازی است؛ زیرا کودکان مدت زیادی در این فضا حضور دارند و بخش قابل توجهی از محتواها، مناسب سن یا وضعیت روحی آنان نیست و حتی گاه آثار زیانباری بر روانشان به جا می‌گذارد. اسلام نیز بر سلامت انسان تاکید دارد اما در نظام حقوقی ایران، باوجود برخی اقدامات حمایتی، همچنان فاصله چشمگیری تا وضعیت مطلوب باقی است. (سلامی، ۱۴۰۲: ۲۳) حق آموزش نیز حقی اساسی و مورد تاکید اسناد بین‌المللی و قوانین کشورها، از جمله ایران است. کنوانسیون حقوق کودک، که ایران در سال ۱۳۷۲ به آن پیوست، الزاماتی همچون منع تبعیض، تحصیل رایگان و اجباری را مقرر کرده است. در حقوق ایران نیز اصل ۳۰ قانون اساسی بر آموزش رایگان کودکان تاکید دارد. (کاشی کمیجانی، ۱۴۰۳: ۱۱۱)

حق امنیت کودکان نیز رکن اساسی حمایت از نسل آینده است، هرچند با تهدیدهایی مانند جنگ، ناتوانی، فقر، مشکلات بهداشتی و کمبود اسناد بین‌المللی با ضمانت اجرا مواجه می‌شود. (زینلی و سلیمی، ۱۴۰۱: ۲۵) حق تصویر کودک نیز از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ زیرا تصاویر کودکی ارزشمند است و کرامت کودک نباید خدشه‌دار شود. کودکان طبق قانون مدنی،

1. Michel Foucault

2. Heterotopia

از بدو تولد دارای حقوق مدنی‌اند و بنابراین، حق تصویر نیز شامل آنان می‌شود. با این حال فضای مجازی زمینه نقض گسترده این حق را فراهم کرده است. حق تعیین آینده نیز از حقوق مهم کودکان است؛ زیرا کودک باید بتواند در مسائل تاثیرگذار بر زندگی‌اش مشارکت داشته باشد. البته ظرفیت شناختی کودک با بزرگسال متفاوت است و تصمیمات اساسی درباره او باید بر پایه مصلحتش اتخاذ شود. انتشار تصاویر کودکان، به‌ویژه در مواردی که شامل اطلاعات سلامتی یا بهره‌کشی اقتصادی باشد، می‌تواند آینده آنان را تهدید کند و نقش‌شان را در جامعه از یک فاعل فعال، به موجودی منفعل تغییر دهد. (بیات‌کمیتی و انجلاس، ۱۳۹۹: ۱۸۰، ۱۹۴)

اثرات فضای مجازی بر تربیت کودک

تربیت فرزندان یکی از مهم‌ترین وظایف والدین است که تاثیر بسزایی بر رشد و توسعه کودکان دارد. یکی از دغدغه‌های مهم پدران و مادران همواره این بوده است که چگونه می‌توانند فرزندانی را تربیت کنند که هم سالم و با نشاط و هم صالح و کارآمد برای جامعه باشند.

بی‌تردید، فرزندى که به طرز صحیحی تربیت نشده باشد، در آینده می‌تواند هم به خود و هم به اطرافیانش زیان برساند و همه را دچار مشکل و گرفتاری کند. در این میان، محیط زندگی فرزندان، از جمله عوامل مهمی است که بر تربیت آنان تاثیر می‌گذارد. (موسوی، ۱۴۰۳)

حریم شخصی در اصطلاح به معنای آن است که یک فرد یا گروه بتواند خود یا اطلاعات مربوط به خود را مجزاکند و در نتیجه، خود یا اطلاعاتش را با انتخاب خودش در برابر دیگران آشکار سازد.

حریم خصوصی افراد یا همان حریمی که انتظار می‌رود عرف و قانون به آن احترام بگذارد و از ورود و تعرض سایر افراد مصون بماند، به‌عنوان یکی از حقوق کودکان در ماده ۱۶ کنوانسیون حقوق کودک مطرح شده است. این ماده دو گروه از افراد، والدین و اشخاص بیگانه را، از هرگونه دخالت خودسرانه یا غیرقانونی در حریم خصوصی کودک منع کرده است.

در قانون داخلی ایران، تعریف معینی درباره حریم خصوصی افراد وجود ندارد و قانون اساسی تنها به ذکر مصادیقی بسنده کرده است. در مصوبات حقوق کودکان نیز قانونگذار، مصادیق حریم خصوصی کودکان را تنها زمانی که

عنصر قانونی دخیل باشد مورد توجه قرار داده و درباره میزان نفوذ والدین در این فضا هیچ حدی را معین نکرده است.

برخی بر این عقیده هستند که قائل شدن حریم خصوصی برای کودکان، امر تربیت آنان را دچار معضل می‌کند؛ در پاسخ می‌توان به عبارت «حفظ منافع عالیه کودک» در ذیل ماده ۳ کنوانسیون مزبور استناد کرد و تربیت را در دسته «منافع عالیه کودک» قرار داد.

در نتیجه در جایی که حفظ حریم خصوصی کودک، با تربیت او در تعارض قرار می‌گیرد، تربیت ارجح است و رعایت حریم مزبور الزامی شمرده نمی‌شود، در چنین شرایطی امکان ورود به این محیط بدون منع قانونی میسر است. (شجاع، ۱۳۹۹: ۲)

خانواده مهمترین نهاد اجتماعی است که مرزهای قابل نفوذی دارد و فضای مجازی توانسته است در آن رخنه کند؛ از این رو، ورود فضای مجازی به کانون خانواده، موجب بروز آسیب‌هایی در هنجارها و نقش‌های اعضای خانواده به‌ویژه کودکان شده است. پژوهش‌ها نشان می‌دهند که گسترش فضاهای مجازی اینترنتی آسیب‌های گوناگونی را در زمینه تعلیم و تربیت کودکان ایجاد کرده است. برای مثال، آسیب‌های اخلاقی همچون دسترسی آسان به منابع غیر اخلاقی، تضعیف باورهای دینی و القای شبهات و تعارض ارزش‌ها؛ آسیب‌های شخصیتی، مانند اعتیاد به فضای مجازی، انزوای اجتماعی و اتلاف وقت و آسیب‌های خانوادگی، از قبیل کاهش ارتباطات خانوادگی، تغییر الگوی تعامل میان والدین و فرزندان، از بین رفتن تعادل قدرت در خانواده و شکاف نسل‌ها. به این ترتیب، هدایت و نظارت والدین در کنار شناخت و آگاهی از آسیب‌های پیش‌روی فضای مجازی، بهترین راهکار رفع آسیب‌های آن است. (شجاعت، ۱۳۹۶)

شبکه‌های اجتماعی مجازی از جمله پدیده‌های اجتماعی هستند که در دنیای معاصر بر ابعاد مختلف زندگی فردی و اجتماعی افراد در سطح بین‌الملل تاثیر گذارند و در آینده، نقش به‌مراتب مهم‌تری خواهند داشت.

متأسفانه شبکه‌های اجتماعی امروزه، تبدیل به مسئله اجتماعی یا مشکل اجتماعی شده‌اند زیرا فضای مجازی در واقع، ابزار و بستری است که علاوه بر قابلیت استفاده سودمند، دارای استفاده زیانبار نیز هست و امکان استفاده زیانبار از آن، موجب ممنوعیت استفاده از آن به‌طور کلی نمی‌شود.

همچنین استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی به خودی خود مجاز است و

به‌خصوص بر کسانی که توانایی استفاده صحیح از این ابزار کارآمد را دارند، واجب است که از این بستر برای تحکیم، تبلیغ و ترویج معارف دینی و ارزش‌های انقلاب اسلامی استفاده کنند البته هرگاه استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی موجب اضلال، اشاعه فحشا و کذب، القای در مفسده یا تقویت دشمنان اسلام گردد، استفاده از آن جایز شمرده نمی‌شود و حکومت اسلامی موظف به رصد و فیلتر کردن هدفمند آن است. (شیبانی، ۱۳۹۷: ۱۳۱)

حق تصویر و جایگاه حقوقی آن

حق تصویر، از مصادیق حقوق شخصیت و دارای دو جنبه مالی و غیرمالی است. منظور از حق تصویر، حقی است که بر اساس آن شخص می‌تواند درباره، چگونگی تصویربرداری، انتشار و درنهایت، استفاده از تصویر خود تصمیم بگیرد. (میرشکاری، ۱۳۹۷: ۱۵۲)

واژه تصویر، عام‌تر از عکس است و شامل تصویر و فیلم نیز می‌شود؛ در نتیجه، هر زمان که می‌گوییم حق بر تصویر، حق بر فیلمبرداری را نیز در برمی‌گیرد. به این معنا که شخص می‌تواند مانع از فیلمبرداری، انتشار و استفاده از فیلم خود از سوی دیگران شود. اهمیت حق تصویر اشخاص از چند نظر قابل بررسی است؛ نخست اینکه، وجود حق مالی نسبت به تصویر، برای کسانی که تصویرشان ارزش مالی دارد، واضح است.

افزون بر آن با نگاهی به نمونه‌های متعدد استفاده از تصاویر کودکان، بعد مالی تصویر کودک، اعم از عادی و مشهور نیز غیرقابل انکار است و ممکن است منجر به سوءاستفاده اقتصادی از آن بشود. برای نمونه، استفاده شرکت‌های تبلیغاتی از تصاویر کودکان در تبلیغات تلویزیونی ویژه آنان و یا استفاده از این تصاویر در فعالیت‌های مدلینگ^۱، نمایانگر جنبه مالی تصویر کودک است.

بر همین بنیاد، وجه مالی تصویر کودک اهمیت می‌یابد. دوم اینکه تصویر اشخاص از جمله اطلاعات شخصی و حتی گاه محرمانه‌های محسوب می‌شود که ممکن است تمایلی به افشای آن نداشته باشند. سوم اینکه، به دلیل ماندگاری تصاویر در طول زمان، امکان سوءاستفاده از آنها وجود دارد. به این ترتیب، حمایت از این حق برای کودکان در قوانین کشورها امری ضروری است. (غنی‌زاده، ۱۴۰۳: ۳۱۱)

در قوانین ایران با اینکه به استناد اصل ۲۴ قانون اساسی، یعنی آزادی بیان مطبوعات، صرف تصویربرداری از اشخاص در قوانین داخلی ممنوع نیست؛ باز هم می‌توان حمایت از حق بر تصویر را در خصوص برخی جنبه‌های آن در قوانین داخلی مشاهده کرد. در قوانین ایران اصل ۲۲ قانون اساسی حقوق افراد را از تعرض مصون دانسته و حق تصویر شخص را یکی از حقوقی شمرده است که مشمول ممنوعیت این اصل می‌شود.

همچنین در ماده ۷۲۹ قانون مجازات اسلامی نیز آنچه مهم است، تنها انتشار تصویر دیگری است و ممنوعیتی در خصوص گرفتن عکس از دیگری وجود ندارد؛ حال آنکه گفته شده حق بر تصویر شامل اصل تصویربرداری از فرد، استفاده و انتشار از آن نیز می‌شود. در قانون جرایم رایانه‌ای، انتشار تصویر تغییر یافته یا تحریف شده افراد (ماده ۱۶) و نیز افشای تصویر آنان برخلاف رضایتشان فقط در صورتی که بر حسب عرف، موجب هتک حیثیت شود، مستوجب مجازات و موجد مسئولیت مدنی شمرده شده است.

به این معنا که حق تصویر، تنها زمانی مطرح می‌شود که آبرو و حیثیت فرد با تردید روبه‌رو شود و در سایر موارد خاص (مانند کودکان که دارای شرایطی حساس هستند) امتیاز و حق ویژه‌ای برای حمایت از حق تصویر آنان در نظر گرفته نمی‌شود. در برخی دیگر از کشورها، حق بر تصویر، به صورت مستقل، در قانون مدنی به رسمیت شناخته شده است.

در قانون مدنی جدید چین^۱ که در سال ۲۰۲۱ لازم‌الاجرا شده است از ماده ۱۰۱۸ تا ۱۰۲۰ به‌طور ویژه، مربوط به حق تصویر اشخاص است. قانون مزبور نظامی به نسبت پیشرفته برای حمایت از حق تصویر اشخاص بنا کرده است که با بسیاری از نظام‌های حقوقی دیگر تفاوت‌های اساسی دارد.

نکته مهم در این قانون، آن است که حق تصویر، نه به‌عنوان بخشی از حق حریم خصوصی، بلکه به‌مثابه یک حق مستقل با ابعاد شخصی و اقتصادی تلقی شده و این استقلال مفهومی اجازه داده است که قانونگذار دایره حمایت را بسیار گسترده تعریف کند. ماده ۱۰۱۸ نقطه آغاز این رویکرد است؛ زیرا با اعلام اینکه «هر شخص دارای حق بر تصویر خویش است»، همه اشکال بازنمایی قابل شناسایی اعم از عکس واقعی، فیلم، نقاشی یا هر نوع تصویر ویرایش شده را در دایره حمایت قرار داده است.

1. Civil Code of the People's Republic of China, 2020

معیار اصلی، «قابل شناسایی بودن» است؛ یعنی هر جا که تصویر حتی با تغییرات، به گونه‌ای باشد که شخص براساس آن تشخیص داده شود، استفاده از آن بدون رضایت ممنوع است. این گستره وسیع با تحولات جدید فناورانه، از جمله تولید تصاویر ترکیبی و هوش مصنوعی، به خوبی هماهنگ است و می‌تواند در جلوگیری از سوءاستفاده‌های تجاری یا رسانه‌ای نقش مهمی ایفا کند.

ماده ۱۰۱۹ این قاعده را تقویت می‌کند و دامنه مسئولیت مدنی ناشی از نقض حق تصویر را گسترش می‌دهد. از مفاد این ماده برمی‌آید که قانونگذار چین مسئولیت را بر مبنای «تقصیر مفروض» بنا نهاده است؛ به این معنا که هر نوع انتشار، تکثیر، ویرایش، استفاده تجاری یا حتی نمایش عمومی تصویر فرد بدون رضایت او، خودبه‌خود ناقض حق تصویر است مگر آنکه متخلف، استناد به استثنائات قانونی کند.

فهرستی که ماده ۱۰۱۹ از مصادیق رفتارهای ممنوع ارائه می‌کند، حصری نیست و هرگونه استفاده‌ای که به لحاظ عرف به‌عنوان بهره‌برداری از تصویر شناخته شود حتی اگر منفعت اقتصادی مستقیم نداشته باشد، مشمول ضمان مدنی خواهد بود. این سیاست، نشان‌دهنده رویکرد حمایتی حداکثری قانونگذار چینی در برابر استفاده‌های غیرمجاز از تصویر اشخاص است.

در مقابل این حمایت گسترده، ماده ۱۰۲۰ برای ایجاد تعادل میان حقوق فردی و منافع عمومی، استثنائاتی را به‌صورت محدود و هدفمند پیش‌بینی کرده است. مهم‌ترین تحلیل درباره این ماده آن است که قانونگذار چین، حق تصویر را مطلق ندانسته بلکه آن را مقید به ضرورت‌های اجتماعی، رسانه‌ای و قانونی کرده است. برای نمونه، استفاده از تصویر با هدف حفاظت از منافع عمومی یا انجام وظایف قانونی از سوی سازمان‌ها و نهادهای دولتی از شمول ممنوعیت خارج است. همچنین اگر تصویر فرد به‌طور تبعی و غیرعمدی در یک محیط عمومی ثبت شود، یا آنکه انتشار تصویر برای پوشش اخبار مهم انجام گیرد، قانون چین مواردی را نقض حق تصویر نمی‌داند.

از کنار هم قرار دادن این سه ماده می‌توان دریافت که قانون مدنی چین در حوزه حق تصویر از یک سیاست کلان پیروی می‌کند؛ سیاستی که بر پایه تقویت حقوق شخصی، محدودسازی سوءاستفاده‌های تجاری و رسانه‌ای و همزمان حفظ منافع عمومی استوار شده است. همچنین این مواد با تحولات گسترده‌تر حقوق داده در چین، از جمله قانون حفاظت از اطلاعات شخصی، پیوند دارد که براساس

آن، تصویر افراد نوعی داده هویتی محسوب می‌شود و باید تحت حمایت شدید قرار گیرد.

بنابراین حمایت از حق تصویر در چین نه تنها از منظر حریم خصوصی، بلکه از منظر امنیت داده و جلوگیری از جعل هویت نیز قابل تحلیل است. مجموعه این نکات نشان می‌دهد که قانون مدنی چین در حمایت از حق تصویر، رویکردی نظام‌مند، موسع و متناسب با نیازهای اجتماعی و فناوری‌های نوین اتخاذ کرده است؛ رویکردی که آن را به یکی از پیشرفته‌ترین نظام‌های حمایتی در این حوزه تبدیل می‌سازد.

موارد انتشار تصویر کودک در فضای مجازی

انتشار تصویر بدون سوء نیت

انتشار تصاویر کودکان از سوی والدینشان در فضای مجازی ممکن است بدون هیچ سوءنیتی و از روی ناآگاهی نسبت به عواقب آن رخ دهد. این در حالی است که بسیاری از والدین این کار را با نیت خیر انجام می‌دهند. گهگاه والدین کودکان تمایل دارند لحظات خاص زندگی کودکان، مانند تولد، مدرسه رفتن و یا موفقیت در یک مسابقه ورزشی را ثبت کنند و تصاویر آن را با دوستان، آشنایان و دیگران به اشتراک بگذارند؛ اما باید توجه داشته باشند که بعد از انتشار، این تصاویر در دسترس چه کسانی قرار خواهند گرفت و چه استفاده‌ای از آنها خواهد شد.

چه بسا این تصاویر در دسترس کودکان آزاران جنسی قرار گیرند و در وبسایت‌های مربوط به آنان به اشتراک گذاشته شوند (محمودی، ۱۳۹۱). بنابراین، انتشار تصاویر کودکان حتی اگر بدون هیچ‌گونه سوءنیتی باشد، منبع بالقوه‌ای برای آسیب به کودکان است.

انتشار تصاویر با سوء نیت

برخی والدین، محتوای صفحه‌هایشان در فضای مجازی، به‌ویژه در اینستاگرام و فیس‌بوک، تصاویر و فیلم‌های کودکانشان است. این والدین از طریق انتشار بیش از حد این تصاویر در فضای مجازی، کودکان را به محبوبیت می‌رسانند و آنان را تبدیل به ابزاری برای کسب درآمد در این فضا می‌کنند این افراد در

شبکه‌های اجتماعی، هر روز کاربران عادی اینترنت را از طریق روایت متنی و بصری از زندگی شخصی و سبک زندگی خود در وبلاگ‌ها و رسانه‌های اجتماعی جذب می‌کنند و رفته‌رفته با دنبال‌کنندگان خود در فضای مجازی و فیزیکی درگیر می‌شوند و از آنان با استفاده از تبلیغات در وبلاگ‌ها یا پست‌هایشان در شبکه‌های اجتماعی کسب درآمد می‌کنند. این عمل والدین و سوءاستفاده تجاری از تصاویر کودکان، شکل جدیدی از کودکان کار و بردگی مدرن را به وجود آورده است. (شریعتی، ۱۴۰۰)

انتشار تصویر در جهت ارتقا صفحات مجازی

این نوع فعالیت‌ها در فضای مجازی در سطحی گسترده انجام می‌گیرند، به این صورت که بسیاری از صفحات مجازی به طرح مسابقاتی از نوع نظرسنجی یا محتوای تصاویر کودکان می‌پردازند. در این فضای رقابتی، تصویر کودکان از سوی والدین در آن صفحه به اشتراک گذاشته می‌شود و در معرض مقایسه با تصاویر سایر کودکان قرار می‌گیرد. در نهایت نیز هر تصویری که رای بیشتری کسب کند، جایزه نقدی به صاحب آن، یعنی کودک یا در واقع والدین او تعلق می‌گیرد. در نوع مبتدل‌تر، به‌تازگی، بعضی از صفحات مجازی با «بله» یا «خیر» تصاویر را منتشر می‌کنند. به این صورت که اگر به تصویری ۸۰ درصد «خیر» تعلق بگیرد، از مسابقه حذف می‌شود. این رفتارها در ادبیات حقوقی جهان مصداق کودک‌آزاری و کسب درآمد از طریق کودک به شمار می‌رود. واقعیت تلخ ماجرا این است که فراهم آوردن فضای رقابتی در زمینه‌هایی مانند هوش، زیبایی، جذابیت و ... برای کودکان که از طریق بسیاری از صفحه‌ها و کانال‌های مختلف مجازی صورت می‌گیرد، مصداقی از کودک‌آزاری روانی شمرده می‌شود به مسابقه گذاشتن تصویر کودک برای جایزه، در صورتی که خود از آن آگاه نباشد، مصداق سوءاستفاده از کودک است و در صورتی که با آگاهی او انجام شده باشد، دستاوردی جز رشد تمایلات خودشیفتگی در برایش ندارد. (شجاعی، ۱۳۹۶)

انتشار تصویر و سوءاستفاده‌های جنسی

سوءاستفاده جنسی از کودک به معنای ایجاد ارتباط با او، به‌منظور کسب لذت جنسی، به هر شیوه و به هر میزان است، یعنی حتی لمس کردن اندام جنسی کودک را نیز به‌منظور کسب لذت جنسی شامل است. سوءاستفاده

جنسی هم شامل دختران و هم شامل پسران می‌شود و طیف گسترده‌ای از رفتارها را در برمی‌گیرد.

برخی از مصادیق این عمل به شرح زیر است: عورت‌نمایی، تجاوز و تعرض، اغوا و یا اجبار کودک به وارد شدن در هرگونه رفتار جنسی غیر قانونی، بهره‌کشی از کودکان در فحشا، استفاده از آنان در تهیه مطالب هرزه‌نگاری، پدوفیلی و پورنوگرافی^۱ (عاکفی، ۱۳۹۹). پورنوگرافی کودکان عبارت است از استفاده از تصاویر و بدن کودکان برای تولید محتوای جنسی مستهجن در قالب عکس، فیلم، انیمیشن و غیره در اصل به‌عنوان نمایش تصویری و یا کلامی رفتارهای جنسی با هدف ارضای خواسته‌های جنسی دیگران تعریف می‌شود.

در این نوع سوءاستفاده، مجرمان با فریب کودکان در شبکه‌های مجازی، آنان را وادار می‌دارند تا به‌صورت زنده یا تصاویرشان روند این نوع خشونت جنسی (سوءاستفاده) را تسریع و نسبت به انتشار آن اقدام کنند. (کرامتی، ۱۳۹۹)

آثار نقض حق تصویر کودکان

حقوق کودک، متشکل از سلسله حقوقی است که زنجیره‌وار به هم پیوند خورده‌اند و نقض یکی از آنها باعث تعرض به سایر حقوق می‌شود و عواقب سوئی برای کودک در پی دارد. نقض حق تصویر کودک نیز به همین صورت است اما فضای مجازی به اهمیت آن می‌افزاید.

نقض تصویر کودک در فضای مجازی در عمل، سایر حقوق کودک همچون حریم شخصی او، حق کرامت انسانی، حق تعیین آینده و حق هویت آنلاین را زایل می‌کند و حتی در مواردی سلامت روان او را در معرض خطر قرار می‌دهد. (متولی‌زاده، ۱۳۹۵: ۶۵)

نقض حریم شخصی

حریم شخصی در اصطلاح، به معنای آن است که یک فرد یا گروه بتواند خود یا اطلاعات مربوط به خود را مجزاکند و در نتیجه، قادر باشد خود یا اطلاعات موردنظر را با انتخاب خودش در برابر دیگران آشکار سازد. (شجاع، ۱۳۹۹)

باگسترش وسایل ارتباط جمعی و توسعه شبکه‌های اجتماعی، توجه به حریم خصوصی اهمیتی مضاعف یافته است؛ زیرا انسان اعم از کودک و بزرگسال،

۱. انتشار تصاویر قبیح Pornography

با حضور در این فضا به آن هویت بخشیده‌اند و اصلی‌ترین عاملی هستند که در آن تولید محتوا می‌کنند.

به همین دلیل همسو با حمایت از حریم شخصی در فضای مجازی در سال ۲۰۱۳ مجمع عمومی سازمان ملل قطعنامه‌ای را تصویب کرد که حق حریم شخصی را در فضای مجازی به رسمیت شناخت.

مجمع با بیانیه‌ای تحت عنوان «حق بر حفظ حریم شخصی در عصر دیجیتال» این موضوع نوظهور را مورد بررسی قرار داد و تاکید کرد که حق حریم خصوصی یک حق بشری است و همان حقوقی که افراد به صورت آفلاین از آن برخوردارند، باید به صورت آنلاین نیز به رسمیت شناخته شوند. در واقع با این بیانیه از دولت‌ها خواسته شده است که از حق حریم خصوصی در زمینه ارتباطات دیجیتال محافظت کنند.

در حقوق ایران، موضوع حریم شخصی کودک در فضای مجازی سابقه طولانی ندارد و به‌طور دقیق تعریفی از حریم خصوصی کودکان ارائه نشده است؛ اما قانون‌گذار در موادی، به صورت پراکنده، در صدد حمایت از این حق برای کودکان برآمده است. برای مثال، ماده ۱۹ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان و تبصره آن افشای اطلاعات و تصاویر کودکان بزه دیده را جرم‌انگاری و ممنوع اعلام کرده است. همچنین در ماده ۶ آیین‌نامه اجرایی قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۴۰۰ همسو با تحقق اهداف قانون یاد شده، رعایت حریم خصوصی کودک و نوجوان بزه دیده ضروری شمرده شده است.

افزون بر آن در تبصره ماده ۳ قانون نحوه مجازات اشخاصی که در امور سمعی و بصری فعالیت‌های غیرمجاز دارند، به‌طور ویژه به حمایت از صغار پرداخته شده و استفاده از صغار برای نگهداری، نمایش، عرضه، فروش، تکثیر و غیره مستوجب حداکثر مجازات دانسته شده است.

در کنوانسیون حقوق کودک که ایران نیز در سال ۱۳۷۲ به آن ملحق شده است و در حکم قانون داخلی است، در ماده ۱۶ به‌طور صریح، از حریم شخصی کودک حمایت شده است.

به این ترتیب، می‌توان اذعان داشت که انتشار تصاویر کودک با هر نیتی که خلاف منافع عالیه وی باشد می‌تواند مهم‌ترین مصداق تعرض به حریم خصوصی او شمرده شود؛ به‌طوری‌که در واقع، فصل مشترک تمام جرائمی که در حوزه‌های مختلف علیه کودکان ارتکاب می‌یابند، نقض حریم خصوصی

آنان است و در اکثر موارد، تعرض به جنبه‌های مختلف حریم شخصی اطفال، زمینه‌ساز بزه دیدن آنان و انواع سوءاستفاده، آزار و اذیت و بهره‌کشی می‌گردد. همچنین از نظر اخلاقی نیز ممکن است کودک پس از رسیدن به سن قانونی از انتشار تصاویرش در دوران طفولیت و نقص حریم شخصی‌اش احساس ناراضی‌تی کند. (محسنی، ۱۳۹۰: ۱۴۰)

نقض هویت آنلاین

هویت آنلاین، امروزه بخشی از سبک زندگی انسان‌ها شده است. هویت آنلاین، تصویری خیالی است که افراد از خود در فضای مجازی ارائه می‌کنند تا ذاتی متفاوت از آنچه هستند را در فضای پرآشوب و رنگارنگ و هیجان‌انگیز شبکه‌های اجتماعی، خلق کنند. والدین پیش از آنکه آنان اولین حساب الکترونیکی خود را بازکنند، هویت آنلاین فرزندشان را شکل می‌دهند. این هویت مجازی شکل گرفته همچنین می‌تواند به شکل گسترده و فزاینده‌ای از سوی کارفرمایان آینده مورد استفاده قرار بگیرد؛ به عبارت دیگر جستجو در دنیای مجازی، از سوی کارفرمایان، برای متقاضیان کار، یکی از بخش‌های مصاحبه‌کاری در دنیای امروز است. این تصاویر منتشرشده با هویت شکل گرفته، به دلیل غیرقابل حذف بودن می‌تواند اثراتی را بر روی آینده شغلی و کاری اطفال برجای بگذارد. همچنین انتشار تصاویر کودکان کار و یا کودکان بزه دیده و قربانی در فضای مجازی، به دلیل هویت‌سازی برای آنان، می‌تواند اثرات مخربی برایشان داشته باشد و تا مدت‌های طولانی باقی بماند یا حتی منجر به برچسب‌زنی شود. (شریعتی، ۱۴۰۰: ۳)

نقض کرامت انسانی

کرامت انسانی عبارت است از ملاحظه انسان از آن حیث که انسان است و عزیز، شریف و ارجمند شمرده می‌شود (روشن و غدیری، ۱۳۹۲: ۸۲). اسلام نیز برای انسان ارزش زیادی قائل شده است؛ به گونه‌ای که قرآن کریم در بعضی از آیات خود از جمله سوره اسرا به صراحت می‌فرماید ما به انسان کرامت بخشیدیم. همچنین در سوره مومنون خداوند به خاطر خلقت انسان به خود افرین می‌گوید و یا در آیه ۷ سوره سجده می‌فرماید از روح خود در او دمیدم؛ با وجود این موارد، ویژگی‌هایی مانند خصوصیات جسمانی - روانی و وضعیت آسیب‌پذیر

کودکان یا در برخی موارد نگاه شیء‌گونه، سوءاستفاده یا وابستگی به خانواده، باعث شده است که کرامت انسانی آنان در معرض نقض قرار بگیرد. همچنین متأسفانه دیده می‌شود که برخی والدین طی فرایند رشد و تربیت کودک از این وظیفه و تکلیف خویش غافل می‌شوند و با اعمال خشونت علیه کودک به حریم خصوصی او و جسم و روانش که بنا بر اصل کرامت، منطقی ممنوعه تعرض است، متعرض می‌شوند و موجبات نقض حیثیت و کرامت ذاتی کودک را فراهم می‌آورند.

در این زمینه، نگاه ابزاری به کودکان و سوءاستفاده از تصاویر آنان مانند کودکان تاثیرگذار در فضای مجازی را، می‌توان مفردی برای نقض کرامت ذاتی کودک و ابزاری برای پیشبرد اهداف اشخاص به حساب آورد. (اصفهانی، ۱۳۸۲: ۳۰)

به‌طور کلی، در زمینه انتشار تصاویر کودک، مهم‌ترین مبنایی که در فضای مجازی باید در نظر گرفت، مصلحت کودک است. یکی از مهم‌ترین اصول حاکم بر کنوانسیون حقوق کودک ۱۹۸۹ و همچنین معیار سنجش تصمیم‌گیری اولیای او، رعایت مصالح عالییه کودک است. (غنی‌زاده، ۱۳۹۷: ۳۰۷)

به‌نظر می‌رسد مصلحت، مفهومی منعطف و همچون چتری است که گسترده آن بر سایر حقوق کودک نیز کشیده شده و در سیاقی به کار رفته است که تعارض بین حقوق متفاوت و متعارض یک کودک را تعیین می‌کند (روشن و غدیری، ۱۳۹۲: ۸۷). برای تعیین معیار مصلحت نیز باید دانست هر امری که باعث پیشرفت و تکامل انسان نابالغ به انسان بالغ شود معیار مصلحت است و هر چیزی که موجب خلل در این روند طبیعی و حرکت جوهری شود، مصداق نبود مصلحت.

در مورد این مصلحت باید دانست که گاهی انتشار تصویر کودک در فضای مجازی به‌طور مطلق جایز نیست و آن زمانی است که با انتشار تصویر، کودک در معرض تحقیر، توهین و برچسب‌زنی قرار می‌گیرد یا تصویر منتشر شده، او را در شرایط نامناسب نشان می‌دهد و آسیب‌های روحی و روانی برایش در پی می‌آورد اما در برخی مواقع چاره‌ای جز انتشار تصویر کودک وجود ندارد به همین دلیل انتشار تصویر کودک باید با ملاحظاتی همراه باشد.

به این ترتیب، انتشار تصویر کودک در برخی از موارد، به‌هیچ صورت روا نیست و در برخی موارد دیگر با وجود شرایطی انتشار تصویر ایشان مجاز است. از این رو در اقلیم حقوقی باید به دنبال شرایط قانونی گشت، شرایطی که انتشار تصویر کودک را مجاز می‌شمرد و آسیبی به او نمی‌رساند و موجب تعرض به

بحث و نتیجه‌گیری

حق تصویر کودک در فضای مجازی، یکی از ابعاد نوین حقوق کودکان و یکی از حق‌های کمتر شناخته شده در عصر ارتباطات است. حق بر تصویر، شامل چگونگی تصویربرداری، تصویربرداری کردن یا نکردن، انتشار و درنهایت استفاده از تصویر می‌شود. این حق برای کودکان نیز به مثابه بزرگسالان قابل احترام است و چه بسا که نقض آن، آسیب‌های فراوانی از جمله به خطر افتادن سلامت روان، سرقت هویت، نقض حریم شخصی، احتمال به خطر افتادن آینده کاری و شغلی کودکان و مخدوش شدن استقلال آنان را به همراه داشته باشد. از موارد نقض این حق می‌توان به انتشار تصویر با حسن نیت و آگاهی نداشتن والدین، انتشار و بهره‌کشی اقتصادی از تصاویر کودکان با سوءنیت و علم والدین، انتشار تصاویر مستهجن کودکان برای پورنوگرافی، انتشار تصاویر کودکان برای چالش‌های «کودک زیبا» در فضای مجازی و انتشار تصاویر کودکان با وضعیت خاص اشاره کرد. نظر به اینکه اصل، ممنوعیت انتشار تصاویر کودک است مگر به سبب وجود مصلحتی در این کار، پیش از انتشار تصاویر، منتشر کردن اطلاعات و هر نوع تصویرسازی عمومی از کودک، نیازمند توجیه این ضرورت است؛ اما یافته‌ها حاکی از این است که در کنار این اصل، می‌توان با در نظر گرفتن عناصری مانند رضایت، ضرورت و خودداری از انتشار هویت کودک، تصویر او را منتشر کرد به گونه‌ای که مغایر با حقوق مربوط نباشد به علاوه با توجه به پراکنده بودن قوانین موجود در نظام فقهی و حقوقی ایران در پژوهش حاضر سعی بر این بود که از این حق حمایت شود تا هرچه زودتر قوانینی برای جلوگیری از بردگی مدرن کودکان در فضای مجازی وضع و اجرایی شود. به این ترتیب، راهکارهایی برای حمایت از کودک در فضای مجازی ارائه شده است که به‌عنوان متداول‌ترین، رایج‌ترین و مهم‌ترین راهکارهای حقوقی در حمایت از حق بر تصویر کودک شناسایی شده‌اند. این راهکارها عبارت‌اند از: آموزش، فرهنگ‌سازی، تغییر تنظیمات صفحه شخصی به هنگام انتشار، توجیه ضرورت انتشار تصویر و ایجاد سامانه گزارش‌دهی، زمان نقض این حق. اولین مولفه مهم برای انتشار مجاز تصویر کودک که در بسیاری از توصیه‌نامه‌ها و مقررات معهود کشورهایی مانند انگلستان و آمریکا آمده و تا حدودی توانسته

است چارچوبی مدون برای انتشار تصویر کودک فراهم آورد؛ کسب رضایت، اعم از کتبی یا شفاهی از والدین، سرپرست و یا قیم کودک پیش از انتشار تصویر اوست. منتشر نکردن هویت کودک را می‌توان دومین شیوه در خصوص شرایط مجاز استفاده از تصویر کودک دانست. در بسیاری از موارد تنها به انتشار تصویر کودک کفایت می‌شود و لزومی به انتشار اطلاعات مربوط به هویت او به همراه تصویر او نیست. از این رو چه بسا رعایت این نکته کوچک اما کلیدی از بسیاری از آسیب‌ها و نقض حق‌ها جلوگیری کند. در نهایت منتشر نکردن تصاویر نامناسب از کودکان مهم‌ترین مسئله است. در مواردی که چاره‌ای جز انتشار تصویر کودک وجود ندارد شایسته است تصویری که از او منتشر می‌شود منطبق با موازین شرعی باشد و از انتشار هرگونه تصویری که نشان‌دهنده وضعیت و پوشش نامناسب کودک است، خودداری شود.

نوآوری و محدودیت‌های پژوهش

آنچه این جستار را از پژوهش‌های همسو متمایز می‌سازد، چند وجه اساسی است. نخست آنکه در حالی که اغلب مطالعات پیشین یا به ابعاد فقهی یا به جنبه‌های حقوقی مسئله پرداخته‌اند، نوشتار حاضر با رویکردی تلفیقی، هر دو ساحت را همزمان به کار گرفته است. بدین معنا که از یک سو با استناد به منابع فقهی همچون تعریف کودک در ریاض المسائل و آیات کرامت انسانی در سوره‌های اسراء، مومنون و سجده و از سوی دیگر با تکیه بر اسناد حقوقی چون کنوانسیون حقوق کودک، قانون حمایت از اطفال و نوجوانان و قانون جرایم رایانه‌ای، تحلیل خود را سامان داده است. دیگر آنکه این پژوهش بهره‌گیری از مطالعه تطبیقی با نظام حقوقی چین در زمینه حق تصویر را وجه همت خود ساخته است. مقاله حاضر با بررسی مواد ۱۰۱۸ تا ۱۰۲۰ قانون مدنی چین (۲۰۲۱) نشان داده است که چگونه می‌توان حق تصویر را نه به مثابه شعبه‌ای از حریم خصوصی، بلکه به عنوان حقی مستقل با ابعاد شخصی و اقتصادی تلقی کرد. این رویکرد تطبیقی در میان پژوهش‌های پیشین این حوزه کمتر مورد توجه قرار گرفته بود. از سوی دیگر، این نوشتار با ارائه گونه‌شناسی مشخص از موارد انتشار تصویر کودک در فضای مجازی شامل چهار نوع «انتشار بدون سوءنیت»، «انتشار با سوءنیت اقتصادی»، «انتشار در جهت ارتقای صفحات مجازی» و «انتشار با هدف سوءاستفاده جنسی» و سپس تحلیل آثار هر یک بر

حقوق بنیادین همچون حریم شخصی، هویت آنلاین و کرامت انسانی، چارچوبی تحلیلی فراهم آورده است که از توصیف محض فراتر می‌رود. افزون بر این، پژوهش حاضر فقط به ذکر اصل «مصلحت عالیۀ کودک» بسنده نکرده، بلکه با استناد به آرای روشن و حمدی (۱۳۹۸) و غنی‌زاده (۱۳۹۷)، معیارهایی عملی برای تشخیص مصلحت در مقام انتشار تصویر ارائه داده است که شامل: کسب رضایت از والدین یا سرپرست، عدم انتشار هویت کودک همراه تصویر و رعایت کامل موازین شرعی در محتوای تصویر منتشرشده می‌باشد. همچنین این مقاله با اشاره به مفهوم «بردگی مدرن» (شریعتی، ۱۴۰۰) و پیوند آن با بهره‌کشی اقتصادی از تصاویر کودکان، تلاش کرده است ابعاد مغفول‌مانده این مسئله را در ادبیات حقوقی ایران برجسته سازد.

این پژوهش در مسیر انجام خود با محدودیت‌هایی نیز مواجه بوده است. مهمترین محدودیت، پراکندگی و عدم انسجام قوانین مرتبط با حق تصویر کودک در نظام حقوقی ایران است. همان‌گونه که در متن مقاله نیز اشاره شده است، قانون‌گذار در مواد مختلفی چون ماده ۱۶ قانون جرایم رایانه‌ای، ماده ۱۹ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان و تبصره ماده ۳ قانون نحوه مجازات اشخاصی که در امور سمعی و بصری فعالیت‌های غیرمجاز می‌نمایند، به‌صورت موردی به حمایت از حقوق کودکان می‌پردازد، اما هیچ قانون منسجم و جامعی که به‌طور خاص حق تصویر کودک را در فضای مجازی تضمین کند، وجود ندارد. این پراکندگی، فرایند استناد حقوقی و ارائه الگویی واحد را دشوار ساخته است. دیگر آنکه با کمبود منابع فقهی معاصر و اختصاصی در خصوص مصادیق نوظهور انتشار تصاویر کودکان در فضای مجازی مواجه بوده‌ایم. با آنکه مبانی کلی فقهی نظیر حرمت نقض حریم خصوصی و وجوب حفظ کرامت انسانی قابل استناد است، اما متون فقهی موجود به‌طور مشخص به مسائلی چون مسابقات اینترنتی مبتنی بر تصاویر کودکان، کسب درآمد از طریق انتشار تصاویر آنان یا چالش‌های رای‌دهی به تصاویر کودکان نپرداخته‌اند. این کاستی، تعیین حکم فقهی تفصیلی برای این مصادیق را با دشواری روبه‌رو ساخته است. همچنین این پژوهش به دلیل فقدان آمارهای رسمی و روزآمد از میزان نقض حق تصویر کودکان در فضای مجازی ایران، ناگزیر از روش کیفی و تحلیل اسنادی استفاده کرده و امکان بهره‌گیری از روش‌های کمی برای سنجش شیوع مسئله میسر نبوده است. از طرفی تغییرات سریع شبکه‌های اجتماعی و مدل‌های نوظهور انتشار محتوا، هرگونه یافته پژوهشی را در معرض گذرا بودن و نیازمندی به بازنگری مستمر قرار می‌دهد.

منابع

بیات‌کمیتکی، مهناز، و انجلاس، کوثر. (۱۳۹۹). شناسایی حقوقی بینا جنسیتی‌ها؛ از شناسایی منفی تا شناسایی مثبت. حقوق پزشکی، ۱۴(۵۵)، ۲۰۲-۱۷۵.

<https://sid.ir/paper/416114/fa>

پیوندی، غلامرضا. (۱۳۹۰). حقوق کودک. تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

جعفری‌لنگرودی، محمدجعفر. (۱۳۷۲). ترمینولوژی حقوق. تهران: گنج دانش.
روشن، محمد، و حمدی، حسین. (۱۳۹۸). مصالح عالی‌ه کودک در حقوق و رویه قضایی ایران و کنوانسیون حقوق کودک، فصلنامه حقوق کودک، ۱(۱)، ۳۶-۱۱.
روشن، محمد، و غدیری، ماهر. (۱۳۹۲). فرزندخواندگی و حق بر خانواده در پرتو مصالح عالی‌ه کودک، تحقیقات حقوقی، ۱۴، ۱۰۲-۷۳.

زینلی‌کرمانی، مریم، و سلیمی، عبدالرضا. (۱۴۰۱). بررسی حق بر امنیت کودکان در اسناد و کنوانسیون‌های بین‌المللی. نهمین کنفرانس بین‌المللی علوم سیاسی، روابط بین‌الملل و تحول.

<https://civilica.com/doc/1541963>

سایت مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. (۱۴۰۳). قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. مصوب ۱۳۵۸/۱/۱۰.

<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/133615>

سایت مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. (۱۴۰۳). قانون مدنی ایران. مصوب ۱۳۰۷/۲/۱۸.

<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/97937>

سایت مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. (۱۴۰۳). قانون حمایت از کودکان و نوجوانان، مصوب ۱۳۹۹/۲/۲۳.

<https://juvenilejusticecentre.org/>

سلامی، شهرام، زارع‌اسفیدانی، زهرا، حسنی، سحر، و معتمدنژاد، رویا. (۱۴۰۱). حق بر سلامت روان کودکان در فضای مجازی در پرتو نظام حقوقی ایران، اسلام و اسناد بین‌المللی حقوق بشر. پژوهش‌نامه حقوق اسلامی، ۲۳(۱)، ۱۶۰-۱۳۱.

doi: 10.30497/law.2022.242124.3142

شجاع‌سنگچولی، مهرویه. (۱۳۹۹). حق حریم خصوصی کودکان در حقوق موضوعه ایران و کنوانسیون حقوق کودک، *مجله علمی حقوق و مطالعات نوین*، ۱(۱)، ۱۷-۱.

https://www.jhvmn.ir/article_242000.html

شجاعت، علی، و عرفانی، محمدنظیر. (۱۳۹۶). آسیب‌شناسی فضای مجازی در تعلیم و تربیت کودکان، *اولین کنفرانس بین‌المللی ظرفیت‌شناسی و تاثیرگذاری فضای مجازی در ارتقای آموزش‌های دینی*.

<https://civilica.com/doc/769199>

شریعتی، مریم، زمانیان، معصومه، و خلیلی، میلاد. (۱۴۰۰). انتشار تصاویر کودکان در فضای مجازی و تاثیر آن بر شخصیت‌سازی پیش از بلوغ ایشان، در *پرتو حقوق ایران و مقررات بین‌المللی، مجله علمی حقوق و مطالعات نوین* ۲(۱)، ۱۸-۱.

https://www.jhvmn.ir/article_245184.html

شیبانی، محمد، جهانگیری کلوخی، محسن، و حسینی، سیدعلی اصغر. (۱۳۹۷). درآمدی بر مبانی فقهی استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی، *جستارهای فقهی و اصولی*، ۴(۴)، ۱۴۶-۱۲۱.

doi: 10.22034/rj.2019.50270.1357

طباطبایی حائری، سیدعلی. (۱۴۱۸). *ریاض المسائل فی تحقیق الاحکام بالدلائل*. قم: موسسه آل‌البیت لاحیاء التراث.

عاکفی، لاله، و ایروانیان، امیر. (۱۳۹۹). ضرورت تشکیل پرونده شخصیت در داریسی اطفال و نوجوانان بزهکار در حقوق ایران و آمریکا. *فصلنامه زن و جامعه*، ۴۴(۱۱)، ۱۳۸-۱۱۷.

DOR: 20.1001.1.20088566.1399.11.44.6.6

غنی‌زاده بافقی، مریم، و چاجی، فاطمه. (۱۴۰۲). بررسی تطبیقی حمایت از حق تصویر کودکان در فضای مجازی، *پژوهش‌های حقوقی*، ۲۲(۵۶)، ۲۹۶-۲۶۳.

Doi: 10.48300/jlr.2022.325738.1929

غنی‌زاده بافقی، مریم، و غنی‌زاده، زهرا. (۱۳۹۷). تعیین مولفه‌های حضانت در بستر مصالح عالی‌ه کودک. *فصلنامه تحقیقات حقوقی*، ۲۱(۸۴)، ۳۲۴-۲۹۹.

Doi:10.22034/jlr.2018.130190.1161

کاشی‌کميجانی، میلاد، و رجایی، مهدی. (۱۴۰۳). مطالعه تطبیقی حق بر آموزش کودکان از منظر کنوانسیون حقوق کودک و حقوق اساسی ایران. *حقوق عمومی تطبیقی*، ۱(۲)، ۱۳۰-۱۱۱.

کرامتی معز، هادی. (۱۳۹۹). بزه‌دیدگی کودکان در شبکه‌های مجازی. تهران: دادگستر.

متولی‌زاده‌نایینی، نفیسه، سیدزاده‌ثانی، سیدمهدی، مالجو، محسن، ایروانیان، امیر، و جوانمرد، بهروز. (۱۳۹۵). کودک‌آزاری از علت‌شناسی تا پاسخ‌دهی. تهران: انتشارات خرسندی.

مجمع عمومی سازمان ملل متحد. (۱۹۸۹). پیمان‌نامه حقوق کودک، سایت یونیسف ایران.

<https://www.unicef.org/iran>.

محسنی، فرید. (۱۳۹۰). سهم کودکان و نوجوانان از حمایت‌کیفری در فضای مجازی و حقیقی»، آموزه‌های حقوق‌کیفری (۱)، ۸، ۱۷۰-۱۳۷.

https://cld.razavi.ac.ir/article_847.html

محمودی، اصغر. (۱۳۹۱). ماهیت حقوق مالکیت فکری و جایگاه آنها در حقوق اموال. *دوفصلنامه علمی دانش حقوق مدنی*، (۲)، ۱۰۷-۹۴.

DOR: 20.1001.1.23221712.1391.1.2.8.2

معین، محمد. (۱۳۸۳). فرهنگ فارسی. تهران: انتشارات امیرکبیر.
مقدادی، محمدمهدی، و بادامی، محمدمهدی. (۱۳۹۸). رهیافت‌های حقوقی حمایت از کودکان در برابر خشونت در محیط‌های آموزشی. *مجله حقوق کودک*، ۲، ۱۳۱-۹۹.

موسوی، سیدحسن. (۱۴۰۳). تاثیر محیط بر تربیت فرزندان (جلد چهارم). *ماهنامه آفاق علوم انسانی*، ۸ (۸۴).

<https://civilica.com/doc/1975906>

میرشکاری، عباس. (۱۳۹۷). حق تصویر. *مجله علمی حقوق خصوصی*، (۱)، ۱۵، ۱۷۴-۱۴۹.

Doi: 10.22059/jolt.2018.241149.1006411

نکوفر، حسن، و قالوند، زهره. (۱۳۹۷). تاثیر فضای مجازی بر اخلاق و هویت کودکان. *اولین همایش ملی هویت کودکان ایران اسلامی در دوره پیش‌دبستانی*.

<https://sid.ir/paper/898704/fa>

وکیل، امیرساعد، و کدخدایی، عباسعلی. (۱۳۹۴). حقوق شهروندی در اینترنت، تهران: ناشران (جنگل، جاودانه).

Doi: 10.22091/cpl.2024.10391.1012